

§ 6. Дэмаграфічныя працэсы і іх геаграфія

Успамінаем. Што такое дэмаграфія? Якія асноўныя сучасныя дэмаграфічныя тэндэнцыі рэгіёнаў свету? У чым сутнасць дэмаграфічных праблем?

Для чаго мы гэта вывучаем? Чаму сёння неабходна ведаць асноўныя дэмаграфічныя тэндэнцыі? Якія праблемы цягне за сабой рост колькасці насельніцтва? Падумайце, галіной дзейнасці якіх спецыялістаў з'яўляецца вывучэнне дэмаграфічных працэсаў.

У якіх установах адукацыі і на якіх спецыяльнасцях магчыма атрымаць адукацыю, звязаную з вывучэннем дэмаграфічных працэсаў?

Дэмаграфічная сітуацыя. Геаграфія насельніцтва з'яўляецца асноўным напрамкам сацыяльна-эканамічнай геаграфіі. З аднаго боку, насельніцтва канкрэтнай тэрыторыі аказвае ўплыў на сацыяльна-эканамічнае развіццё, з другога — прыродныя ўмовы, рэсурсы, сацыяльна-эканамічны ўзровень развіцця, палітычная сітуацыя могуць вызначаць характар дэмаграфічных працэсаў і іншыя прыкметы насельніцтва.

Паразважаем. Як могуць паўплываць на дэмаграфічныя характарыстыкі насельніцтва палітычныя канфлікты ў краіне?

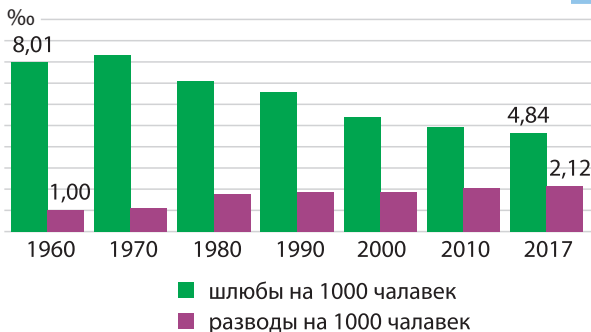
У свеце ўсё ўзаемазвязана. 1. Як па дэмаграфічных паказчыках вызначыць узровень сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны? 2. Уявіце сабе, вы — адзін з кіраўнікоў рэгіёна. Прывядзіце прыклады, якія пацвярджаюць неабходнасць ведаў аб асноўных дэмаграфічных тэндэнцыях у вашым рэгіёне.

Геаграфія насельніцтва мае больш цесныя сувязі з дэмаграфіяй. З яе яна запазычвае паказчыкі і вывучае рэгіянальныя адрозненні працэсаў. Вывучэнне дэмаграфічных працэсаў — адна з асноўных задач пры характарыстыцы насельніцтва краіны. Да дэмаграфічных працэсаў адносяць нараджальнасць, смяротнасць, натуральны рух насельніцтва, дынаміку колькасці, узнаўленне насельніцтва.

Клуб знаўцаў-эканомікагеографай.

Некаторыя дэмографы адносяць да дэмаграфічных працэсаў колькасць шлюбаў і разводаў насельніцтва. У сучасным свеце назіраецца скарачэнне колькасці шлюбаў і рост колькасці разводаў (мал. 36). Напрыклад, краінамі, дзе больш за ўсё разводзяцца сямейныя пары, з’яўляюцца Расія і Беларусь, а больш за ўсё заключаюць шлюбаў, — Таджыкістан і Егіпет.

Мал. 36. Дынаміка шлюбаў і разводаў у свеце, %

Для таго каб атрымаць комплексную характарыстыку дэмаграфічных працэсаў, якія адбываюцца на канкрэтнай тэрыторыі, мы павінны прааналізаваць яе дэмаграфічную сітуацыю.

Дэмаграфічная сітуацыя — гэта стан дэмаграфічных працэсаў і полаўзроставай структуры насельніцтва ў дынаміцы, якія праходзяць на канкрэтнай тэрыторыі (краіна, рэгіён, пасяленне) у вызначаны час. Дэмаграфічную сітуацыю ў любым рэгіёне вызначаюць два асноўныя працэсы — нараджальнасць і смяротнасць насельніцтва.

У свеце ўсё ўзаемазвязана. Выкарыстоўваючы раней атрыманыя веды, растлумачце, якія фактары ўплываюць на рост колькасці насельніцтва ў краінах Афрыкі і Азіі. Чаму ў Еўропе колькасць насельніцтва скарачаецца?

Геаграфія нараджальнасці і смяротнасці насельніцтва свету. Нараджальнасць уплывае на рост насельніцтва і змяняе яго ўзроставаю структуру. У сваю чаргу на нараджальнасць аказваюць уплыў многія фактары (мал. 37). Галоўным з’яўляецца здароўе жанчыны і мужчыны.

Фактары нараджальнасці насельніцтва

- здароўе жанчыны і мужчыны
- узровень сацыяльна-эканамічнага развіцця
- дэмаграфічны
- палітычны
- сацыяльна-культурны
- экалагічны
- тып рассялення і інш.

Фактары смяротнасці насельніцтва

- прыродна-кліматны
- генетычны
- дэмаграфічны
- сацыяльна-эканамічны (узровень дабрабыту, род заняткаў і інш.)
- культурны
- палітычны
- экалагічны і інш.

Мал. 37. Асноўныя фактары, якія ўплываюць на нараджальнасць і смяротнасць насельніцтва

Клуб знаўцаў-эканомікагеографў. Яшчэ ў Старажытным Рыме было заўважана, што ў забяспечаных сем'ях нараджальнасць ніжэйшая, чым у бедных. Яна можа змяняцца таксама пад уплывам таго, якое значэнне дзіцяці ў сям'і; становішча жанчыны ў грамадстве, яе адукацыі і даходаў; дэмаграфічных традыцый; тыпу рассялення; рэлігіі; палітычнага становішча; дэмаграфічнай палітыкі і інш.

Для вывучэння нараджальнасці, параўнання і ўстанаўлення адрозненняў паміж краінамі выкарыстоўваюць агульны каэфіцыент нараджальнасці (АКН). Ён разлічваецца як адносіны абсалютнай колькасці нараджэнняў за год да сярэднегадавой колькасці насельніцтва ў разліку на 1000 чалавек, вымяраецца ў праміле (‰).

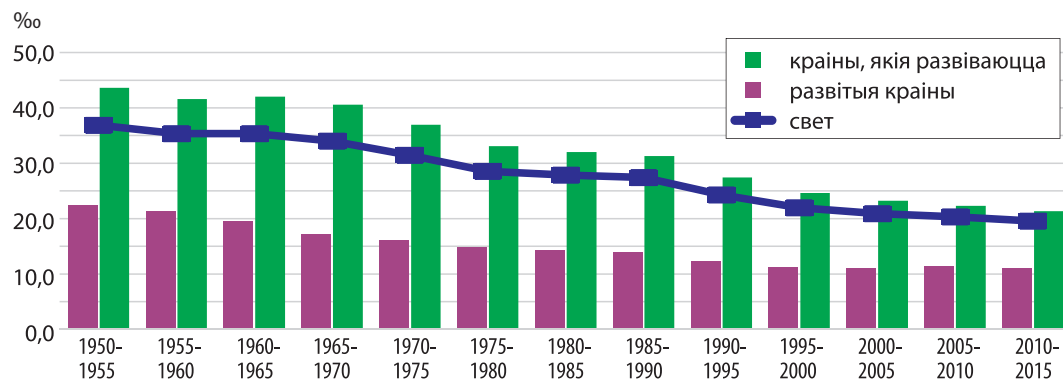

У свеце цікавага. Цікавыя факты аб хуткасці нараджэнняў насельніцтва ў свеце. Па даных Бюро перапісаў ЗША, штогод у свеце абсалютная колькасць нараджэнняў складае: у год — 133 940 516 чал., у месяц — 10 995 043 чал., у дзень — 361 481 чал., у гадзіну — 15 062 чал., у мінуту — 251 чал., у секунду — 4,2 чал.

Агульны каэфіцыент нараджальнасці насельніцтва свету па даных за 2019 г. склаў 19 ‰.

Геаграфія нараджальнасці насельніцтва ў свеце разнастайная і характарызуецца адрозненнямі паміж рэгіёнамі і групамі краін па ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця. У развітых краінах нараджальнасць ніжэйшая за сусветны ўзровень і складае 11 ‰. Гэта тлумачыцца перш за ўсё больш высокім узроўнем сацыяльна-эканамічнага развіцця, становішчам жанчыны ў грамадстве — больш высокім узроўнем яе адукацыі, даходаў і інш. У краінах, якія развіваюцца, нараджальнасць насельніцтва перавышае сусветнае значэнне. У гэтай групе краін на кожную 1000 жыхароў нараджаецца 21 чалавек (мал. 38).

Максімальныя значэнні нараджальнасці характэрныя для краін, якія развіваюцца (пераважна Афрыкі), мінімальныя — для развітых з перавагай краін Еўропы. У 2019 г.

П₁

Мал. 38. Дынаміка нараджальнасці насельніцтва свету, ‰

максімум нараджальнасці насельніцтва свету знаходзіўся ў **Нігеры** — 48 ‰, мінімум — у **Рэспубліцы Карэя, Манака** — 6 ‰.

Свет і Беларусь. Нараджальнасць насельніцтва Беларусі складае 9,9 ‰, што супастаўляльна з сярэднім паказчыкам па Еўропе — 10 ‰. Вялікіх адрозненняў паміж гарадскімі і сельскімі жыхарамі няма. Пачынаючы з 2003 г. нараджальнасць у краіне павялічваецца. Аднак у 2017 г. за-за скарачэння колькасці насельніцтва рэпрадуктыўнага ўзросту нараджальнасць некалькі скарацілася. Смяротнасць насельніцтва ў нашай краіне блізкая да паказчыкаў, напрыклад, Францыі, Вялікабрытаніі, Швецыі.

Папрацуем з атласам. Выкарыстоўваючы карты атласа і матэрыялы вучэбнага дапаможніка, прывядзіце прыклады, якія пацвярджаюць залежнасць працэсаў нараджальнасці і смяротнасці ад палітычнага становішча ў дзяржаве.

П₂

Смяротнасць насельніцтва з'яўляецца другім найважнейшым дэмаграфічным працэсам, які залежыць ад вялікай колькасці фактараў. Да ліку асноўных адносяцца: прыродна-кліматычны, генетычны, дэмаграфічны, сацыяльна-эканамічны (узровень дабрабыту, род заняткаў, жыллёвыя ўмовы, санітарыя, доступ да чыстай вады і інш.), культурны, палітычны, экалагічны, характар рассялення і інш. У другой палове ХХ ст. прычынай павелічэння смяротнасці стаў СНІД, які ўяўляе з сябе сур'ёзную пагрозу для развіцця.

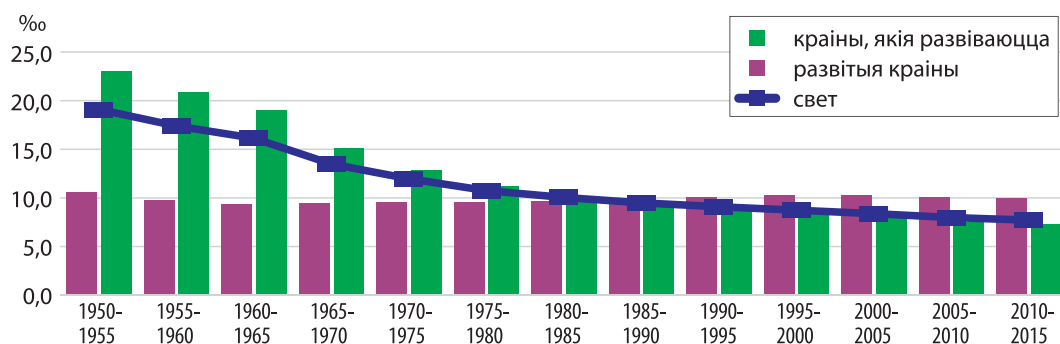
Для вывучэння смяротнасці насельніцтва асноўным паказчыкам выступае агульны каэфіцыент смяротнасці (АКС — адносіны абсалютнай колькасці памерлых за год да сярэднегадавой колькасці насельніцтва ў разліку на 1000 чалавек, вымяраецца ў праміле (‰)).

У свеце цікавага. Па даных Бюро перапісаў ЗША, штогод у свеце абсалютная колькасць смярцей складае: у год — 56 545 138 чал., у месяц — 4 712 095 чал., у дзень — 154 918 чал., у гадзіну — 6455 чал., у мінуту — 108 чал., у секунду — 1,8 чал.

Геаграфія смяротнасці насельніцтва ў свеце ў параўнанні з нараджальнасцю не мае значных рэгіянальных адрозненняў. Гэта тлумачыцца тым, што поспехі аховы здароўя сталі насіць глабальны характар, у выніку чаго з'явілася магчымасць іх распаўсюджвання на ўсе краіны.

Для дынамікі смяротнасці насельніцтва, як і для нараджальнасці, характэрна яе зніжэнне з другой паловы ХХ ст. Гэта абумоўлена паляпшэннем санітарных умоў (ліквідацыя прычын распаўсюджвання хвароб; кантроль за якасцю ежы, вады, паветра і інш.), развіццём аховы здароўя (адкрыццё пеніцыліну, антыбіётыкаў), паляпшэннем умоў жыцця.

Мал. 39. Дынаміка смяротнасці насельніцтва свету, %

Агульны каэфіцыент смяротнасці насельніцтва свету па даных за 2019 г. склаў 7 ‰. Пры гэтым у развітых краінах смяротнасць вышэйшая (10 ‰), чым у краінах, якія развіваюцца (7 ‰) (мал. 39). Гэта тлумачыцца павелічэннем колькасці насельніцтва ў старэйшых узростах — дэмаграфічным старэннем.

Максімальныя значэнні смяротнасці насельніцтва характэрныя як для краін, якія развіваюцца (з перавагай краін Афрыкі), так і для краін Еўропы. Мінімальныя — для дзяржаў Паўднёва-Заходняй Азіі, якія развіваюцца. У 2019 г. максімум смяротнасці быў у **Балгарыі, Латвіі, Сербіі, Лесота** — 15 ‰, мінімум — у **Катары і Аб'яднаных Арабскіх Эміратах (ААЭ)** — 1 ‰.

У свеце ўсё ўзаемазвязана. Выкарыстаўшы матэрыялы вучэбнага дапаможніка 8-га класа і ўспомніўшы спецыялізацыю краін у міжнародным падзеле працы, растлумачце, якія фактары могуць аказваць уплыў на нізкую смяротнасць насельніцтва ў краінах Паўднёва-Заходняй Азіі.

Свет і Беларусь. Смяротнасць насельніцтва Беларусі складае 12,7 ‰, што вышэй, чым у сярэднім у Еўропе. З 1980-х гг. з-за старэння ўзроставага складу насельніцтва і іншых фактараў смяротнасць у краіне ўзрастае аж да 2010 г., пасля чаго пачала зніжацца. Смяротнасць у нашай краіне блізкая да паказчыкаў, напрыклад, Расіі, Літвы і Румыніі.

Натуральны рух і ўзнаўленне насельніцтва ў свеце і рэгіёнах. Нараджальнасць і смяротнасць з'яўляюцца асноватворнымі працэсамі натуральнага руху насельніцтва.

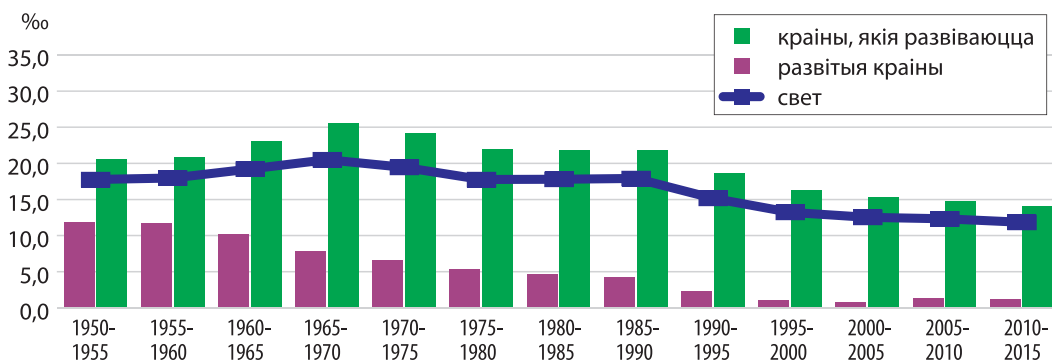

Пад натуральным рухам насельніцтва разумеюць сукупнасць нараджэнняў і смярцей, якія змяняюць колькасць насельніцтва натуральным шляхам.

Натуральны рух насельніцтва вывучаецца з дапамогай асноўнага паказчыка — натуральнага прыросту ці змяншэння.

Натуральны прырост — гэта абсалютная велічыня рознасці паміж колькасцю тых, хто нарадзіўся, і памерлых за пэўны прамежак часу. Адмоўнае значэнне гэтага паказчыка называецца натуральнай стратай. Гэтыя два паказчыкі можна разлічыць або ў абсалютным выразе, або ў адносным — у разліку на 1000 чалавек, у праміле.

Натуральны рух насельніцтва ў свеце характарызуецца прыростам, які ў 2019 г. склаў 12 ‰. У той жа час яго дынаміка за 1950–2015 гг. характарызуецца скарачэннем. Паміж развітымі краінамі і краінамі, што развіваюцца, існуюць вялікія адрозненні — 1 і 14 ‰ адпаведна (мал. 40).

Мал. 40. Дынаміка натуральнага руху насельніцтва свету, ‰

Афрыка з'яўляецца рэгіёнам, дзе назіраецца самы высокі натуральны прырост — 26 ‰. У Азіі з-за вялікіх адрозненняў паміж краінамі ва ўзроўні эканамічнага развіцця натуральны прырост складае 10 ‰. Паміж краінамі Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі адрозненні вялікія — 2 і 11 ‰ адпаведна. Еўропа ўяўляе з сябе рэгіён, дзе нараджальнасць і смяротнасць насельніцтва ў сапраўдны момант маюць аднолькавыя значэнні, аднак смяротнасць не намнога перавышае нараджальнасць. Тут назіраецца натуральнае змяншэнне — 1 ‰.

Максімальныя значэнні натуральнага прыросту насельніцтва ў свеце характэрныя для **Нігепа** — 38 ‰. Натуральнае змяншэнне насельніцтва ў разрэзе краін назіраецца ў Еўропе. Гэта ў асноўным былія сацыялістычныя краіны. Максімальнае натуральнае змяншэнне характэрнае для **Балгарыі** — 7 ‰.

Свет і Беларусь. У Рэспубліцы Беларусь з 1993 г. адбывалася натуральнае змяншэнне насельніцтва. З 2005 г. яно скарачаецца і ў цяперашні час складае 2,8 ‰. У той жа час для гарадскіх жыхароў уласцівы натуральны прырост, а для сельскіх — змяншэнне.

Дэмаграфічныя працэсы з'яўляюцца асновай узаўнення насельніцтва і ўплываюць на яго характар.

Пад узаўненнем насельніцтва разумеецца бесперапыннае аднаўленне і змена людскіх пакаленняў, якія забяспечваюцца працэсамі нараджальнасці, смяротнасці і натуральнага прыросту.

У сучасным свеце атрымалі распаўсюджванне тры тыпы ўзаўнення насельніцтва — пашыраны, просты і звужаны, асноўныя прыкметы якіх паказаны на малюнку 41.

Пашыраны тып	Просты тып	Звужаны тып
<ul style="list-style-type: none"> • Пакаленне дзяцей колькаска большае за пакаленне бацькоў • Нараджальнасць значна перавышае смяротнасць • Адбываецца натуральны прырост насельніцтва • Доля асоб 0–14 гадоў большая за долю асоб 65+ гадоў • Колькасць насельніцтва штогод павялічваецца 	<ul style="list-style-type: none"> • Пакаленне дзяцей колькаска роўнае пакаленню бацькоў • Адбываецца простая замена пакаленняў • Нараджальнасць зніжаецца да такога ўзроўню, што ненамнага перавышае смяротнасць • Доля асоб 0–14 гадоў практычна роўная долі асоб 65+ гадоў або ненамнага яго перавышае • Колькасць насельніцтва штогод павялічваецца мінімальна ці не змяняецца 	<ul style="list-style-type: none"> • Пакаленне дзяцей колькаска меншае за пакаленне бацькоў • Смяротнасць перавышае нараджальнасць • Адбываецца натуральнае змяншэнне насельніцтва • Ва ўзроставай структуры доля асоб 65+ гадоў перавышае долю 0–14 гадоў, адбываецца старэнне • Колькасць насельніцтва штогод скарачаецца

Мал. 41. Асноўныя характарыстыкі тыпаў узаўнення насельніцтва

Для ўсіх дзяржаў Афрыкі, большасці краін Паўднёвай Амерыкі і Азіі характэрны пашыраны тып узаўнення. Просты тып прадстаўлены ў асобных дзяржавах Еўропы (напр., Францыя, Ісландыя, Ірландыя, Швецыя), Паўночнай Амерыкі (ЗША, Канада), Азіі (Кітай), Аўстраліі.

У большасці краін Еўропы і Японіі сфарміраваўся звужаны тып.

Падвядзём вынікі. Геаграфія насельніцтва з'яўляецца адным з асноўных напрамкаў сацыяльна-эканамічнай геаграфіі. Да дэмаграфічных працэсаў адносяць ..., ..., ..., дынаміку колькасці і ўзаўнення насельніцтва. У сучасным свеце нараджальнасць выступае асноўным фактарам, які ўплывае на Еўропа з'яўляецца рэгіёнам свету з самай ... нараджальнасцю, Афрыка — з самай Паміж рэгіёнамі свету значных адрозненняў у смяротнасці насельніцтва няма. Натуральны рух насельніцтва ў свеце характарызуецца У сучасным свеце атрымалі распаўсюджванне тры тыпы ўзаўнення насельніцтва: ..., ... і

Праверым свае веды. 1. Якія асноўныя тэндэнцыі сучасных дэмаграфічных працэсаў? 2. Ахарактарызуйце асноўныя дэмаграфічныя працэсы ў свеце. 3. Вызначыце асаблівасці іх геаграфіі. 4. Чым можна растлумачыць зніжэнне нараджальнасці насельніцтва ў свеце?

Ад простага да складанага. 1. Абгрунтуйце фразу «Перапіс насельніцтва — усенародная справа». 2. Чаму гэтаму працэсу надаецца такое важнае значэнне?

Ад тэорыі да практыкі. 1. У большасці краін Еўропы, у тым ліку і Беларусі, нізкая нараджальнасць насельніцтва. Падумайце і прапануйце меры дэмаграфічнай палітыкі, якія могуць яе павялічыць у Беларусі. 2. Распрацуйце праекты па рашэнні дэмаграфічных праблем у краінах з пашыраным і звужаным тыпам узнаўлення насельніцтва.

Падарожжа па Глобальнай сетцы.

Афіцыйны сайт Нацыянальнага статыстычнага камітэта Рэспублікі Беларусь.

§6-1

Афіцыйны сайт Фонду ААН у галіне народанасельніцтва.

§ 7. Полаўзроставая структура насельніцтва свету

Успамінаем. Каго на Зямлі больш: жанчын або мужчын? Чаму? У каго больш высокая працягласць жыцця: у жанчын або мужчын? Якія адрозненні па краінах у структуры па водле полу вы можаце назваць?

Для чаго мы гэта вывучаем? Як уплывае полаўзроставая структура насельніцтва на эканоміку краіны? Якія праблемы цягне за сабой старэнне насельніцтва? Як па полаўзроставых пірамідах можна спрагназаваць колькасць эканамічна актыўнага насельніцтва ў будучыні? Якая асноўная задача, на ваш погляд, ускладзена на спецыялістаў у галіне дэмаграфіі?

Полаўзроставая структура насельніцтва свету, паказчыкі, тыпы. Адною з важных дэмаграфічных і эканамічных характарыстык краіны з'яўляецца размеркаванне насельніцтва па ўзросце і поле. Звесткі аб полаўзроставай структуры насельніцтва дазваляюць атрымаць даныя аб колькасці працоўных рэсурсаў або колькасці насельніцтва, якое знаходзіцца на ўтрыманні ў дзяржавы, — пенсіянераў, дзяцей. Ад суадносін колькасці мужчын і жанчын залежаць структура занятасці насельніцтва па відах эканамічнай дзейнасці і гаспадарчая спецыялізацыя краіны. Колькасць жанчын рэпрадуктыўнага ўзросту можа паўплываць на колькасць нараджэнняў і колькасць будучага насельніцтва.